

БІЛОУС О.П.

БОЙОВІ ЛИСТКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Через призму низової партизанської преси здійснено джерелознавчий аналіз вивчення партизанського руху та висвітлено різні напрями партизанської діяльності.

У сучасних умовах активізації наукового інтересу до проблематики історії Другої світової війни відбувається переосмислення та інтерпретація багатьох подій і явищ, відхід від старих ідеологічних штампів та стереотипів, створення нових концептуальних положень. Перед дослідником першочерговим завданням постає уже не масштабна героїзація, а об'єктивне звернення до мікроісторії під час наукового аналізу окремих епізодів війни. Через це виникає необхідність імплементації до наукового обігу нових, невідомих досі джерел, які раніше використовувалися істориками обмежено, фрагментарно та почасти упереджено. Ретельний та досконалий аналіз таких джерел значно розширить знання про події того часу.

Питання партизанської преси завжди викликало жвавий інтерес у дослідників [40; 43; 45; 62; 63]. І донині науковці, аналізуючи раніше майже недоступний масив архівних першоджерел, із застосуванням новітніх історичних методик, на нашу думку, з одного боку, намагаються глибше та детальніше дослідити форми та методи партизанської пропаганди, з другого - з'ясувати увесь комплекс причин провалу нацистської пропаганди, особливо в зоні дії партизанів [44, с.15-38; 69, с.54-58; 39, с.123-132]. Наряду з партизанською друкованою періодикою та листівками, які здебільшого розповсюджувалися серед населення окупованих територій, важливим джерелом для вивчення окремих моментів партизанського руху в Україні є бойові листки та стінгазети. Наразі вони є основою для комплексного дослідження джерельної інформації задля відтворення цілісної, об'єктивної та багатомірної картини життя в партизанських загонах. Їхня актуальність посилюється ще й тим, що на сьогодні не створено узагальнюючого дослідження, у якому колекція внутрішньої партизанської преси розглядалася б як історичне джерело. Лише останніми роками старшим науковим співробітником Меморіального комплексу Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років В.І.Смірною [64, с.118-133] здійснено загальний аналіз цієї продукції через призму всієї підпільно-партизанської преси, та створено низку виставкових проектів за темою "*Підпільно-партизанська преса України*".

Бойові листки спецзагону НКДБ СРСР стали джерельною основою для дослідження повсякденного життя партизанського формування під командуванням Д.М.Медведєва в науковій розвідці старшого наукового співробітника Меморіалу О.П.Білоуса [1, с.91-93].

Натепер музейна колекція нараховує 229 бойових листків, 11 стінгазет та 3 партизанських журнали. Переважна більшість номерів зібрана в єдине ціле відразу по війні, у ході підготовки та функціонування республіканської виставки "*Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників*" (Київ, 1946-1950 рр.) - першого та найвагомішого попередника Меморіалу. Найповніше в колекції представлено джерела внутрішнього вжитку спецзагону НКДБ СРСР "*Переможці*" - 92, Рівненського партизанського з'єднання №2 "*За Батьківщину*" - 76, Тернопільського партизанського з'єднання ім. М.С.Хрущова - 28, Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання ім. Маршала Радянського Союзу Г.К.Жукова - 11, Житомирського партизанського з'єднання - 7; окрім центральних органів партійної та комсомольської організації з'єднань, випуск бойових листків здійснювали й окремі підрозділи. У Рівненському з'єднанні №2 "*За Батьківщину*" та Тернопільському з'єднанні ім. М.С.Хрущова (тернополяни також стали авторами і трьох номерів журналу "*Во славу Родины*") великої популярності набули і стінгазети.

Частина внутрішньої (або "*низової*") преси зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) [66; 67; 68], але, на жаль, переважна більшість першоджерел через зрозумілі причини назавжди була втрачена ще в роки війни.

Аналізуючи час виходу у світ друкованих джерел загонів та з'єднань, можемо дійти висновку, що найчастіше планувався вихід двох примірників на місяць. Однак, на наше

переконання, поява видань приурочувалася різноманітним державним святкам та подіям (день Жовтневої революції, день “Сталінської” конституції, день НКВС, день РСЧА, Міжнародний жіночий день, день народження та день смерті В.І.Леніна). До цих дат, а також залежно від надходження матеріалу до редакційних колегій, намагалися видавати свої бойові листки і взводи: “Одночасно з друкованим органом загону підрозділи також випускають свої бойові листки, завданням яких є систематичне висвітлення бойової готовності взводів, усіх позитивних і негативних сторін дисципліни і побуту, чим допомагають викоріненню всього того, що знижує боєздатність нашого загону” [50, с.18].

Один із дописувачів до партизанської газети зазначив: “Завдання Бойового листка у наших умовах: підвищення військової дисципліни, доведення до кожного бійця і командира мети й поставленої задачі, викорінення шкідливих дій товаришів. Яка роль бійця і командира в Б.Л.? - Виявлення через пресу хороших і поганих сторін бійців і командирів, щоб виховати стійких, хоробрих патріотів нашої країни” [20]. Схожу характеристику “низовій” пресі дав і головний редактор Тернопільського партизанського з’єднання І.І.Гридчин: “Велику роль у партійній роботі відіграли і наші бойові листки. Вони допомагали командуванню виявити недоліки в роботі та викоринити їх. Стінгазети викривали недисциплінованих і недбайливих партизанів, передавали досвід кращих у роботі та намагалися усунути їх” [41].

Автори-партизани за допомогою друкованого слова намагалися висмикнути на поверхню події, на які, на жаль, лише іноді звертають увагу дослідники-історики. Адже майже завжди на узбіччі залишаються питання внутрішнього життя партизанів та їхнього побуту.

Головні редактори. Кожний партизанський часопис мав свого головного редактора. Досить часто редакторами ставали бійці, необізнані з літературною творчістю, що значною мірою позначалося на спрямованості й фаховості видання. Здебільшого робота головного редактора полягала у зборі та класифікації матеріалу, який надходив від авторів. Однак слід відзначити і справжніх майстрів друкарської справи: Д.А.Абрукіна (Житомирське партизанське з’єднання), І.І.Гридчина (Тернопільське партизанське з’єднання), Л.Л.Овсянка (Житомирська партизанська дивізія), О.І.Чистякова (Кам’янець-Подільське партизанське з’єднання) та ін., без участі яких партизанські друковані джерела були б набагато біднішими та скромнішими.

Дещо окремішньо в загальному переліку стоїть постать головного редактора партизанського бойового листка “*Мы победим!*” спецзагону НКДБ СРСР А.В.Цесарського, який у кожному номері мав 2-4 сторінки для ведення своєї колонки. Колишній студент-медик Московського медичного інституту (у 1941 р. достроково закінчив медичний заклад, отримавши спеціальність “*медична справа*”). На перших порах його журналістська діяльність була скерована винятково на професійну діяльність: висвітлення проблеми антисанітарії в таборі загону [49, с.16-17] чи вирішення питання браку медичного забезпечення в місцевого населення [59, с.9-10]. Уже пізніше читачу були запропоновані публікації ідейно-агітаційного змісту (“*Помстимося за кров товаришів*”) [47, с.9-10], обговорення повсякденного життя загону (“*Йде зима*”) [54, с.13-14], короткі оповіді про окремих партизанів (“*Наш П.П.*”) [55, с.7-8].

Інтернаціоналізм. Окремою серією, запропонованою редакційними колегами в партизанських друкованих органах, стає тема інтернаціоналізму. На шпальтах друкованих джерел часто трапляються статті грузинською, іспанською мовами, а також на івриті. У загоні НКДБ СРСР “*Переможці*” досить частими є публікації іспанською мовою. Пояснювалося це присутністю у формуванні декількох іспанських революціонерів, які в період громадянської війни в Іспанії (1936-1939 рр.) евакуювалися з палаючої країни до СРСР. Нарівні з іншими вони також брали активну участь в ідеологічному житті загону та проводили агітаційну роботу серед особового складу. За допомогою часопису ознайолювали читачів з історією Іспанії, з подіями громадянської війни, зі своїми національними героями. Із цієї серії можуть бути представлені: “*Пам’яті Бланко*” [48, с.8-9], “*Життя чудового воїна*” [48, с.10-15], “*Антоніо Фрейде*” [48, с.21], “*Знову серед вас, товариші*” [50, с.20-23], “*Хосе Діас*” [61, с.4-5]. Усе почалося зі статті “*Людина, що знайшла себе*” [53, с.16-17] головного редактора Бойового листка “*Мы победим!*”, в якій ідеться про авіаційного техника Ріваса, фахівця галузі, яка щонайменше могла стати у пригоді в реаліях ворожого тилу. І фактично

не знаючи чужої мови, перебуваючи в незнайомому середовищі, він відкриває в собі новий талант: *“Цей випадок приніс Рівасу славу зброяра. З усіх рот почали ходити до нього з проханням полагодити зброю. Одного разу з іржавого болта він зробив чудесний бойок для кулемета, який важко було відрізнити від заводського”* [46, с.55].

Тісний зв'язок *“Переможців”* з іспанськими революціонерами пояснювався також і постаттю заступника головного редактора *“Мы победим”* М.О.Фортус, учасниці громадянської війни в Іспанії. Однією з перших її робіт до часопису був опис першого бою партизанів після десантування до глибокого тилу противника - *“На шляху до мети”*: *“Для наших товаришів це було бойове хрещення в тилу противника. Пролилася перша кров за рідну землю. Перша гірка втрата друзів. Але який порив ненависті, яке нестримне бажання помсти за кров товаришів”* [52, с.19-21]. У день 25-річчя НКВС (20 грудня 1942 р.) знайомить бійців загону зі своїм чекістським минулим часів громадянської війни в Росії: *“Секретар ЧК, юна дівчина розгублено озирнулася: де взяти підводу. Але часу для роздумів було обмаль. Забігли на подвір'я, вона вивела сіру кобилу і швидко завантажила їй на спину два мішки... І розпочався похід. Вночі подалі від сіл, без їжі, сон перерваний у полі під минулорічними скиртами...”* [56, с.7-9].

Окупація. Наряду з місцевим населенням ідеологічному впливу піддаються і бійці особових складів партизанських формувань, що, власне, і стає одним із завдань *“низової”* преси. Рядові партизани повинні були перейматися ненавистю до окупанта від прочитаного в бойових листках та стінгазетах. Красномовно описувалися *“подвиги”* ворога; досить часто, для *“красного слівця”*, мали місце і дописування гітлерівцям *“їхніх”* злочинів. *“Уранці о 7 годині 200 німецьких вояків з автоматами і карабінами оточили село N і навколишні хутори. Розпочався бандитський грабіж. Забиралося все - худоба, домашня птиця, зерно, продукти, речі...”* [55, с.19], - ці рядки належать Миколі Гнидюку. Як розвідник, він звичайно міг би й точніше підрахувати ворожих солдатів, навряд чи таку кількість було б направлено на реалізацію господарських потреб окупаційного гарнізону.

Остарбайтери. Ще на початку 1942 р. нацистами в Україні розпочинається широка кампанія щодо вивезення місцевого населення на примусові роботи до Німеччини, яка знайшла широке відображення на шпальтах внутрішньопартизанської друкованої преси. Вихід номерів присвячених темі остарбайтерів, припадає саме на розпал примусової депортації, що зробило їх безпосередніми учасниками цього процесу. Були започатковані цілі рубрики *“Листи з Німеччини”* [55, с.12-15], у яких розвінчується гітлерівська пропаганда, проводиться роз'яснювальна робота, робляться заклики до уникнення виїзду до Третього райху. Проблема порушують як члени редколегій, так і рядові дописувачі. Так, у своєму повідомленні боєць Косолапов зазначив: *“Колісь біля цих верстатів стояли Фріци та Ганси - молоді та здорові баварці. Тепер їх тут немає. Усі вони відправлені на фронт завойовувати для свого фюрера нові “життєві простори”. У порожні цехи нагнали нових людей, людей із ганебним клеймом військовополоненого”* [54, с.21-23].

Акцентується увага і на методах відбору робітників серед українців: *“Партизанська група наїтовхнула на шайку німецьких загарбників у селі поблизу залізничної станції Рафалівки, де нацистські людоджерери назганяли худоби та наловили молоді на роботу. Після короткого бою ворог кинув награбоване і відступив”* [24].

Соціалістичні змагання. Як і в кожній адміністративній, структурній чи організаційній одиниці радянського суспільства, в загонах радянських партизанів широко процвітало соціалістичне змагання. Змагалися всі, змагалися в усьому. Мабуть, саме це в майбутньому стало однією з причин різного роду дописувань, кожний хотів бути першим у кількості військових трофеїв чи знищених ворогів. Досить популярними такі змагання стали в загоні Медведєва, який відповідно до статусу діяльності не мав змоги проводити широкомасштабні бойові акції та довготривалі далекі рейди. Для підтримки бойової активності підрозділи загону, зокрема й господарська частина, змагалися в бойовій майстерності, стрільбі, розвідці, макетуванні диверсій на залізниці. Незважаючи на свій статус спецзагону НКДБ, змагання засвідчували, що в окремих підрозділах мало місце невміння поводження зі зброєю: *“Необхідно зазначити, що особовий склад 1-го взводу теоретично знає зброю добре, але практично володіє дуже недосконало. У результаті у взводі мали місце 3 випадкових*

постріли, в тому числі один призвів до легкого поранення” [50, с. 16-17]. Як і випуск періодичних видань, соціалістичні змагання також приурочувалися та проводилися до знаменних дат та подій: Нового року, 23 лютого, 8 Березня, Першотравня. При цьому раз по раз акцентувалася увага на недбалому ставленні особового складу до своїх обов’язків: *“Необхідно зазначити, що в ході новорічного змагання ряд підрозділів не виконав своїх зобов’язань... Розвідувальний відділ за даний період провів велику роботу у справі оволодіння зброєю, але мав ряд недоліків у своїй основній роботі та й з дисципліною”* [57, с. 15].

Намагалися не відставати від *“Переможців”* і їхні сусіди із Рівненського партизанського з’єднання №2 *“За Батьківщину”*, зокрема в загоні ім. В.І.Чапаєва: *“Усім відомо, що наш загін запровадив бойове змагання із партизанським загonom ім. М.І.Кутузова. У своїй роботі потрібно намагатися не порушувати питань договору, а навпаки, намагатися, щоб усі пункти були виконані та перевиконані”* [7].

Про свої наміри розпочати соціалістичні змагання заявив і загін *“За Батьківщину”* того ж Рівненського з’єднання №2: *“Потрібно ширше розгорнути бойове соціалістичне змагання у підрозділах, між взводами, відділеннями, а також індивідуальне”* [11].

Не можна залишити поза увагою зобов’язання партизанських загонів, приурочені до пам’ятних дат. Відзначимо тут низку публікацій редакційної колегії Бойового листка загону ім. М.І.Кутузова, присвячених 26-й річниці створення РСЧА: *“Будь-яке завдання партії і уряду виконаємо з гідністю”, “Зобов’язуюся”, “Я зобов’язуюся”* [14; 15; 16].

Навчання. Одночасно із загальними соціалістичними змаганнями проводилося навчання в окремих взводах. В одній із редакційних колонок друкованого органу загону ім. В.М.Молотова Рівненського партизанського з’єднання №2 *“За Батьківщину”* роз’яснюється роль бойової підготовки і рекламується потрібність бойового, тактичного, вогневого навчання та стрийової підготовки в умовах партизанського ведення війни *“Боєць, добре навчений в строю, зможе вийти з будь-якого скрутного становища під час бою”* [9].

У 5-му взводі спецзагону НКДБ СРСР *“Переможці”* була розроблена ціла 90-годинна навчальна програма для поповнення загону. Упродовж 12 днів новобранці повинні були ознайомитися з матеріальною частиною зброї, основами гранатометання, елементарними поняттями військової топографії, тактики, стрийової підготовки, статутом РСЧА [59, с. 7-8]. Схожим був курс навчання для молодого бійця і в сусідньому 7-му навчальному взводі. Однак там, окрім традиційних занять, молодих бійців долучали до партизанського життя виконанням конкретних практичних завдань, зокрема заготовкою сіна, дров; поповнення навіть отримувало незначні доручення під час виконання різноманітних бойових завдань [60, с. 11]. Серед партизанів часом побувала неофіційна назва 7-го взводу - *“партизанська академія”*.

Не відрізнялося від вищезазначених ставлення до навчання і в Тернопільському партизанському з’єднанні ім. М.С.Хрущова. У газетах загонів з’єднання натрапляємо на низку публікацій, присвячених пропаганді підвищення бойової майстерності: *“Здійснювати бойову виучку”, “Про заняття”, “Готуватися до великих боїв”* [17], *“Розгорнемо масові навчання”, “Перші дні навчання”, “Про догляд за зброєю”* [22].

Бойова дисципліна. Достатньо уваги на шпальтах стінгазет та бойових листків приділяється питанням бойової дисципліни. Періодично серед бійців проводилися роз’яснювальні роботи про те, що в партизанських загонах потрібно дотримуватися військових, а не цивільних законів життя; забути слід попереднє життя та повністю підкоритись бойовій дисципліні. Однак серед партизанів траплялися недопустимі в умовах ворожого тилу дії: *“Є у нас такі товариші, які ставляться до справи несення караульної служби недбало. Перебуваючи на заставі, боєць Азаренко заснув. Таким вчинком він міг призвести до загибелі всіх бійців нашого підрозділу”* [21]. Подібним було і повідомлення *“За добу не виспався”* [25], у якому також порушувалося питання відповідальності на бойовому посту. Не спав, але забув узяти із собою зброю, заступаючи в караул, боєць Коновальчук, за що одразу став головним героєм рубрики *“Поганий приклад”* [38]. Загалом сон на бойовому посту був найпоширенішим порушенням бойової дисципліни серед партизанів [8; 29]. Несерйозність ставлення до караульної служби полягала насамперед у цивільному підході *“народних месників”* до військової справи.

Неодноразово діставали партизани зауваження щодо обговорення наказів командування [23], надмірних розмов під час рейдів [27], випадків наклепів на товаришів [28], культури спілкування [28] тощо.

Злочинність та мародерство. Через партизанські загони та з'єднання за роки війни пройшла багатотисячна армія учасників руху Опору. Стихійність “малої” війни в момент її розквіту стала великою проблемою для особових відділів, які не могли перевірити моральний стан багатьох охочих, серед яких досить часто траплялися кримінальні елементи. У подальшому це стало причиною значного росту злочинності. Здебільшого жертвами грабежів виступало місцеве населення, однак не був винятком розбій і серед особового складу. На окремих етапах боротьби це стає однією з найгостріших партизанських проблем. Дуже влучними з цього приводу стали слова головного редактора Бойового листка “*Мы победим*” А.В.Цесарського: “*Змінивши власників десятки разів, блукають речі по загону...*” [50, с.29].

Не меншим злочином, ніж побутові крадіжки, стає зловживання службовим становищем. У партизанському загоні ім. Богдана Хмельницького Рівненського партизанського з'єднання №2 “*За Батьківщину*” були випадки крадіжок продуктів харчування медичним персоналом для поранених та хворих: “*Наші працівники санітарної частини ображаються, що немає чого готувати для хворих. Але ж продуктів, жирів і усього необхідного пораненим видається в достатній кількості*” [5].

Бійці під командуванням старшини Зільберфарба “*відзначилися*” як мародери на хуторі Олександрівка. У результаті старшину було розжалувано у рядові, бійців групи покарано та зазначено, що “*ми, партизани, боремося за визволення народу і повинні намагатися набувати якомога більшого авторитету з його боку*” [10]. Не виправдали сподівань товаришів і двоє бійців із загону ім. В.І.Чапаєва: “*К.Зданович і Ф.Кедичева, які поїхали на заготовлю продуктів для санчастини, заготовили для себе по сукні та по хустині*” [7]. У цьому ж загоні “*відзначився*” Л.Петрукович: “*У поході бійці без дозволу командирів бігають людськими городами по мед. Босць 2-го взводу Л.Петрукович ходить босяком. Він не намагається дістати собі чоботи, а бігає по мед*” [7].

Антисанітарія. Життя в лісі стало великим випробуванням для багатьох партизанів. Чи не найбільшою проблемою побуту в умовах лісового життя стає низький рівень санітарії. Тому на шпальтах газет концентрується увага на дотриманні найелементарніших правилах гігієни: “*Босць, що схожий на свиню, нас піддає усіх заразі. У сирій воді завжди багато бацил, бактерій та болота*” [50, с.25]. Часто на сторінках порушується питання благоустрою в партизанській лазні [51, с.20; 55, с.31]. Далеко не поодинокими були випадки недбалості окремих бійців, що знову ж таки висвітлювалося в газетах: “*Що їй страждання хворого. Її аби лиш вночі похропіти. З такою черговою здоровий дуже легко може захворіти*” [59, с.12].

Через недбале ставлення до своїх безпосередніх обов'язків перепало і працівникам партизанської кухні: “*Крім того, у нас на кухні не дотримуються правил гігієни. Столи дуже часто бувають немиті, а інколи можна побачити і брудну білизну*” [13]. Не склалися стосунки з кухарями і в іншому підрозділі партизанів-тернополян: “*Останнім часом наші кухарі розлінилися. Зазвичай посуд не мисться, суп недоварений, приготування їжі одноманітне. Товариші кухарі, весь посуд потрібно тримати в чистоті, а також дотримуватися санітарних правил*” [19] або ж “*Наша кухня ще не зрозуміла, що від неї залежить успіх бою, а також настрої бійців. Наша кухня часто запізнюється із сніданками*” [21]. Перепало й кухареві підрозділу Тормашова: “*У нас у взводі є кухар Катя, яка, незважаючи на попередження, далі варить несмачний суп, у якому часто плаває солома та недоварене м'ясо; не стежить за кухонним майном*” [36].

Попри надто примітивне життя в лісі, редколегія раз по раз вимагає від особового складу охайного ставлення до свого зовнішнього вигляду нещадно критикує неохайність і неакуратність: “*Проведена перевірка продемонструвала, що деякі речі зберігаються недбало. Брудна білизна Кожевнікова лежить уперемішку з крихтами хліба*” [18]. Під час перевірки дісталось на горіхи і бійцю Барановському, який “*ходить завжди розхристаний, тому що не має жодного гудзика*” [33].

Пияцтво. Як зазначив відомий російсько-німецький дослідник О.Гогун, “*у лісі спирт і міцні алкогольні напої потрібні не тільки як засіб для зняття психологічного напруження,*

але й як знеболіючий засіб, антисептик, рідина для дезінфекції і захисний від обмороження продукт. Певною мірою партизанське життя призводить до вживання спиртного” [65, с.198]. Питання алкогольної проблеми в партизанських з’єднаннях та загонах зазвичай намагалися не порушувати. Та траплялися випадки, коли командуванню формувань доводилося вустами преси гостро критикувати зловживання алкоголем. Указувалося на те, що партизани повинні бути найчеснішими й найбільш дисциплінованими бійцями, що пияцтво заплямовувало честь усього загону. Інколи вдавалися й до більш радикальних дій.

У спецзагоні НКДБ СРСР “Переможці” з метою застерегти решту бійців від цієї біди на сторінках часопису з’являється прізвище бійця 1-го взводу Войтова, який під час виконання оперативних завдань (розвідки) неодноразово “закладав за комірець”, за що і дістав “30 діб штрафної команди” [60, с.18]. Зазвичай саме розвідники найчастіше ставали “героями” цієї рубрики “Наша кінна розвідка. Іде браво від воріт. На завдання верхи. А назад навпаки” [58, с.11] або “Сказав командир Саркіяну: - Йди, “пошуми” на селі, - виконав він наказ до останку... шумівши ... напідпитку” [50, с.28].

Не кращою була ситуація і в загоні ім. М.І.Кутузова Тернопільського партизанського з’єднання ім. М.С.Хрушова: “...Але є розвідники, такі як Слісаренко, Єфремов, які підривають авторитет розвідки, пиячать і погано несуть караульну службу...” [13]. У тому ж бойовому підрозділі “розвідник К.Мороз, будучи напідпитку, відчув себе політкерівником. Зайшов до хати і наказав: “Встати! - Комісар прийшов!” та почав лаятися” [12]. Схожою поведінкою відзначався і боєць Дяк, який, “... коли його відправляють на завдання, напивається горілки, лається” [25].

Не меншою проблемою було пияцтво й під час виконання бойових операцій. В одному з номерів Бойового листка партизанського загону ім. С.М.Кірова вказується на дії бійця Симіна, якого бойові товариші змушені були роззброїти та зв’язати через його неадекватні дії внаслідок алкогольного сп’яніння [21]. А в партизанському загоні ім. Богдана Хмельницького “Командир підривників Бахров разом зі своєю групою не виконали бойового завдання через горілку” [2].

Часом доходило і до анекдотичних ситуацій “Трушко К.П. видав два літра горілки для партизанського загону. Тому прошу його не чіпати згідно з наказом командира Шматка” [3]. Іншими словами, чоловік з місцевого села змушений був просто відкупитися від горе захисників.

Висвітленими епізодами проблема не вичерпується, питанням пияцтва присвячений мало не кожен другий примірник партизанського бойового листка [30; 31].

Зразок для наслідування. Редакційна колегія з номера в номер друкувала повідомлення про бійців-партизанів, які є для всього бойового складу зразком для наслідування. Хтось був гарним солдатом, хтось у вільний від несення служби час заявляв про себе як про гарного майстра. Усе це було спрямоване на те, аби підвищити реноме партизана на якісно новий рівень. Зазвичай хвалили командирів різного рівня, політпрацівників, активістів: “Товариш Касимов в будь-якій практичній роботі є кращим прикладом для всіх бійців. Його зовнішній вигляд, поведінка серед особового складу є еталоном бойового й мужнього командира” [26]. У тому самому випуску Бойового листка згадується боєць Бурма: “Дуже часто за рахунок свого відпочинку виконує обов’язки чоботаря. Працює самовіддано, намагаючись будь-що допомогти своїм товаришам” [26].

Одним із найкращих партизанів із загону ім. В.І. Чапаєва був підривник В.Ф.Махіна, про славні подвиги якого за допомогою часопису розповів інструктор спецслужби Петрусєв: “Він має на своєму рахунку б ешелонів із військовою технікою і сотнями ворожих солдатів, які завдяки йому знайшли погибель на нашій землі” [6]. Прикладом для наслідування слугував і боєць Алферов, який відповідально ставився до своїх обов’язків: “На посту несе службу пильно, чутко й замасковано” [31].

Доволі часто гостями різноманітних газетних рубрик ставали партизанські кухарі, але не завжди з позитивного боку. Тому, мабуть, подяки на їхню адресу також заслуговують на увагу. З першого дня свого перебування в загоні добре зарекомендувала себе кухар А.Козляковська: “Вона дуже трудолюбива, за два дні маришу виявила себе найвитривалішою жінкою з

усього жіночого персоналу загону” [4]. Близьке за змістом і таке повідомлення: “У нашому взводі кухарем є жінка - Руда Катерина. До партизанського загону вона прийшла ще в 1941 р. Добросовісно ставиться до своїх обов'язків, завжди готуючи смачну їжу” [37].

У Бойових листках підрозділів капітана Симоненка партизанського загону ім. М.І.Кутузова та Тормашова Рівненського партизанського з'єднання №2 “За Батьківщину” для вшанування тих, хто відзначився було створено спеціальні рубрики: “Майстри бойової справи” та “Наші відмінники”, “Йдуть попереду”, “Кращі товариші взводу”, у яких із номера в номер друкувалися заклики “брати приклад із кращих товаришів загону” [32; 34; 35].

Партизанська самодіяльність. Одним із видів партизанського дозвілля була творча самодіяльність. Однак вона не знайшла широкого відображення на шпальтах газет і бойових листків. Лише окремі повідомлення дають змогу скласти поверхневе уявлення про роль народної творчості у житті загонів: “Вечорами у земляниці 2-го взводу завжди можна почути фронтові, партизанські та народні пісні. Пісня бадьорить бійця кругом і всюди, в бою і в побуті” [33].

Дещо ширше партизанська самодіяльність висвітлена на сторінках Журналу з'єднання партизанських загонів Тернопільської області “Во славу Родины”, на яких трансформувалася в окремий розділ “У тилу не сумуємо” [42]. В однойменній статті автор С.Нікітенко відзначив неабияку роль самодіяльності в глибокому ворожому тилу: “Відсутність листування, кіно, спектаклів позначалося на народних месниках. Однак те, що було відсутнє, ми замінювали розвитком партизанської самодіяльності” [42].

Тернопільське партизанське з'єднання ім. М.С.Хрущова започаткувало і своєрідне ноу-хау. Саме в цій бойовій одиниці був створений похідний духовий оркестр, який “складався із партизанів-поляків, котрі зі своїми інструментами прибули до нашого з'єднання. У години дозвілля партизани-музиканти, як-то мовиться, гастролювали” [42].

З огляду на викладене вище можемо зазначити, що, незважаючи на комуністичну заангажованість, здебільшого суб'єктивне висвітлення тих чи інших подій, героїзацію окремих історичних постатей на шпальтах часопису, колекцію можна вважати цінним джерелом для вивчення діяльності окремих загонів і партизанського руху в Україні загалом.

Колекція внутрішньої партизанської преси є невеличкою частиною друкованих джерел, що зберігаються в Меморіальному комплексі. Рукописні, іноді машинописні, переважно великого формату, яскраво оформлені малюнками боїв, численними карикатурами, ці матеріали зберігають неповторне дихання бойового минулого, буденного життя партизанів.

Загалом першоджерела партизанської преси України 1941-1944 років дають змогу скласти уявлення про масштаби й активність пропагандистсько-агітаційної діяльності радянських партизанів, розкривають значущість друкованого слова як одного із важливих засобів боротьби з нацистами на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни.

1. Білоус О.П. Бойові листки як джерело вивчення діяльності спецзагону НКДБ СРСР “Переможці” / О.П.Білоус // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. Випуск 22. - Рівне: РДГУ, 2011. - С.91-93.

2. Боевой листок партизанского отряда им. Б.Хмельницкого. - 1943. - №1 // Фонди Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років” (далі - Фонди НМІВВВ). - КН-23853. - Г-2486.

3. Боевой листок партизанского отряда им. Б.Хмельницкого. - 1943. - №12 (27 серпня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23854. - Г-2487.

4. Боевой листок партизанского отряда им. Б.Хмельницкого. - 1943. - №17 (22 вересня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23856. - Г-2489.

5. Боевой листок партизанского отряда им. Богдана Хмельницкого. - 1943. - 20 жовтня // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23855. - Г-2488.

6. Боевой листок партизанского отряда им. В.И.Чапаева. - 1943. - №9 (2 вересня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23861. - Г-2494.

7. Боевой листок партизанского отряда им. В.И.Чапаева. - 1943. - №11 (24 вересня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23859. - Г-2492.

8. Боевой листок партизанского отряда им. В.М.Молотова. - 1943. - 20 листопада // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23863. - Г-2496.

9. Боевой листок партизанского отряда им. В.М.Молотова. - 1943. - №2 (16 грудня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23848. - Г-2481.

10. Боевой листок партизанского отряда им. В.М.Молотова. - 1944. - №3 (1 січня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23149. - Г-2482.
11. Боевой листок партизанского отряда "За Родину". - 1943. - №8 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-17355. - Г-906.
12. Боевой листок по отряду им.М.И.Кутузова. - 1943 - №22 (25 грудня) // Фонди МК НМІВВВ. - КН-19057. - Г-952.
13. Боевой листок по отряду им.М.И.Кутузова. - 1944 - №23 (10 січня) // Фонди МК НМІВВВ. - КН-19056. - Г-951.
14. Боевой листок партизанского отряда им. М.И.Кутузова. - 1944. - №3 (6 лютого) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19055. - Г-950.
15. Боевой листок партизанского отряда им. М.И.Кутузова. - 1944. - №4 (10 лютого) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19054. - Г-949.
16. Боевой листок партизанского отряда им. М.И.Кутузова. - 1944. - №5 (16 лютого) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19053. - Г-948.
17. Боевой листок 1-го взвода 1-й роты партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №3 (квітень) / // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19067. - Г-1003.
18. Боевой листок 1-го взвода 1-й роты партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №4 (25 травня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19069. - Г-1005.
19. Боевой листок 2-го взвода 1-й роты партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №3 (25 червня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19062. - Г-957.
20. Боевой листок 2-й группы партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №3 (березень) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19068. - Г-1004.
21. Боевой листок 3-го взвода 2-й роты партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №1 (листопад) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19061. - Г-956.
22. Боевой листок 3-го взвода 2-й роты партизанского отряда им. С.М.Кирова. - 1943. - №4 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19066. - Г-1002.
23. Боевой листок 2-го взвода 3-й стрелковой группы. - 1943. - №3 (1 травня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-19050. - Г-945.
24. Боевой листок партизанского отряда им. Устина Кармелюка. - 1943. - №4 (21 липня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23850. - Г-2483.
25. Боевой листок партизанского отряда им. Устина Кармелюка. - 1943. - №9 (10 жовтня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23851. - Г-2884.
26. Боевой листок партизанского отряда им. Устина Кармелюка. - 1944. - №11 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23852. - Г-2485.
27. Боевой листок подразделения т. Дроздова. - 1943. - №3 (24 травня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23159. - Г-2369.
28. Боевой листок подразделения Завацкого №2. - 1943. - №2 (22 липня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23163. - Г-2373.
29. Боевой листок подразделения Короеда. - 1943. - №13 (23 травня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20770. - Г-1362.
30. Боевой листок подразделения т. Крениды. - 1944. - №9 (1 січня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23072. - Г-2356.
31. Боевой листок подразделения т. Крениды. - 1944. - №10 (25 травня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23071. - Г-2355.
32. Боевой листок подразделения капитана Симоненко партизанского отряда им. М.И.Кутузова. - 1944. - №8 (21 січня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23862. - Г-2495.
33. Боевой листок подразделения тт. Стригунова и Ковтуна. - 1944. - №2 (21 січня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23063. - Г-2347.
34. Боевой листок подразделения т. Тормышова. - 1944. - №3 (21 січня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23761. - Г-2417.
35. Боевой листок подразделения т. Тормышова. - 1944. - №4 (13 лютого) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23763. - Г-2419.
36. Боевой листок подразделения т. Тормышова. - 1944. - №6 (3 березня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23760. - Г-2416.
37. Боевой листок подразделения т. Тормышова. - 1944. - №7 (8 березня) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23782. - Г-2426.
38. Боевой листок подразделения тт. Шмелева и Надточия. - 1944. - №3 (13 лютого) // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23171. - Г-2381.
39. *Гридіна І.М.* Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) / І.М.Гридіна // Український історичний журнал. - 2009. - №3. - С.123-132.
40. *Дем'янчук І.Л.* Зброєю слова. Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни. 1941-1945 рр. / І.Л.Дем'янчук. - К., вид-во Київ. ун-ту, 1966. - 239 с.
41. Журнал з'єднання партизанських загонів Тернопільської області "Во славу Родины". - 1944. - №2 / // Фонди МКНМІВВВ. - КН-158970. - Г-66369.
42. Журнал з'єднання партизанських загонів Тернопільської області "Во славу Родины". - 1944. - №3. - Арк. // Фонди МКНМІВВВ. - КН-158971. - Г-66370.
43. Журналисты на войне. - М., Воениздат, 1974. - 397 с.; Партизанские и подпольные газеты в годы Великой Отечественной войны. 1941-1944. Указатель. - М., "Книга", 1976. - 188 с.
44. *Коваль М.В.* Доля української культури за "нового порядку" (1941 - 1944 рр.) / М.В.Коваль // Український історичний журнал. - 1993. - №11-12. - С.15-38.

45. Кондакова Н.И. Идеологическая победа над фашизмом. 1941-1945 гг. / Н.И.Кондакова. - М., Политиздат, 1982. - 176 с.
46. Медведєв Д.М. Сильні духом / Д.М.Медведєв. - Львів, "Книжково-журнальне видавництво", 1952. - 468 с.
47. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №2 (20 липня). - 26 с. - С.9-10 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23821. - Г-2464.
48. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №3 (15 серпня). - 22 с. - С.8-9 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23820. - Г-2463.
49. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №8 (8 жовтня). - 27 с. - С.16-17 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20663. - Г-1322
50. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №9 (19 жовтня). - 31 с. - С.18 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20621. - Г-1290.
51. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №10 (31 жовтня). - 22 с. - С.20 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23822. - Г-2465
52. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №11 (7 листопада). - 38 с. - С.19-21 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20562. - Г-4263.
53. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №12 (18 листопада). - 29 с. - С.16-17 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20623. - Г-1292.
54. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №13 (28 листопада). - 25 с. - С.13-14 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23819. - Г-2462.
55. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №14 (5 грудня). - 33 с. - С.7-8 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23810. - Г-2453.
56. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1942. - №15 (20 грудня). - 18 с. - С.7-9 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20109. - Г-1170.
57. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1943. - №16 (1 січня). - 21 с. - С.15 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20565. - Г-1266.
58. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1943. - №17 (10 січня). - 12 с. - С.11 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23818. - Г-2461.
59. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1943. - №18 (22 січня). - 13 с. - С.9-10 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23816. - Г-2459.
60. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1943. - №21 (7 березня). - 19 с. - С.11 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-23817. - Г-2460.
61. Мы победим. Орган отряда тов. М. - 1943. - №22 (22 березня). - 17 с. - С.4-5 // Фонди МКНМІВВВ. - КН-20566. - Г-1267.
62. Орлов Ю.Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР / Ю.Я.Орлов. - М., Изд-во Моск. ун-та, 1985. - 176 с.
63. Попов Н.П., Горохов Н.А. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 / Н.П.Попов, Н.А.Горохов. - М., Воениздат, 1981. - 416 с.
64. Смірнова В.І. Колекція підпільно-партизанської преси України 1941 - 1944 рр. / В.І.Смірнова // Архіви України. - 2010. - №5. - С.118-133.
65. "... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...". Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: Гогун А., Кентий А. - К.: Украинский издательский союз, 2006. - 430 с.
66. ЦДАГО України, ф.65, оп.1, спр.58, 75 арк.
67. ЦДАГО України, ф.79, оп.1, спр.19, 179 арк.
68. ЦДАГО України, ф.79, оп.1, спр.20, 66 арк.
69. Червінський С. Провал нацистської пропаганди в Україні (1943 - 1944 рр.) / С.Червінський // Историчний журнал. - 2003. - №2. - С.54-58.

Белоус А.П. Боевые листки как источник изучения партизанской деятельности

Через призму низовой партизанской прессы осуществлен источниковедческий анализ изучения партизанского движения и освещены различные направления партизанской деятельности.

Отримано 24.03.2013